

Ponència

Llibres valencians i en valencià

Joan Benet Rodríguez

Alfagar. 24 de novembre de 2018

Com tots sabem, en tota pàtria, ya siga la pàtria gran o la pàtria chica, hi ha tres pilars que les sostenen, a saber:

Uns d'eixos tres pilar, és el territori, el qual, en el nostre cas és el nostre benvolgut Regne de València, que hui en dia aproximadament es correspon en l'actual Comunitat Valenciana, i que nos emmarca dins d'un lloc geogràfic ben definit, i molt ric en tot tip de menesters, indústria, agricultura, peixca, arquitectura, festes, tradicions, lliteratura i moltes àrees més que fan de la nostra pàtria un lloc privilegiat per a viure i arraïllar en ell i, a la mateixa vegada molt golós en tots els sentits, cosa que fa que siga molt volgut per uns atres territoris hispànics que a falta de tot i de no posseir res ho volen conseguir usurpant-nos la nostra història, cultura, tradicions...

Com a bandera, els valencians tenim l'honor de tindre l'única bandera en tot lo món que té honors reals, i que tots, sense excepció, han de rendir-li honors, no divent-se inclinar davant de ningú, a soles s'inclina davant de Deu.

És la nostra amada i benvolguda Real Senyera, en la seua real corona que relluïx baix el sol, la que nos dona a tots els seus fills l'alegria de poder dur-la en el cor.

I com a llengua tenim el valencians la sòrt de tindre la dolça llengua valenciana, de la qual l'insigne escriptor madrileny, Miguel de Cervantes Saavedra (Alcalà d'Henares, Espanya, 1547 – Madrit, Espanya, 1616) digué;

«La valenciana, graciosa lengua, con quien sólo la portuguesa puede competir en ser dulce y agradable». Sic.

(«La Valenciana, graciosa llengua, en la qual a soles la portuguesa pot competir en ser dolça i agradable»)

I fique esta cita en concret, per haver naixcut est escriptor fòra de les terres valencianes, i de parla castellana, per a demostrar que la dolçor de la nostra amada i benvolguda llengua valenciana traspasà, està traspasant i sempre traspasará totes les fronteres de tot lo món.

Mes, en esta ponència no vaig a parlar de llengua valenciana pròpiament dita, encara que és com l'ànima de la mateixa, ni de les persones que sempre han fet us d'ella, encara que eixiran com una part inseparable de la llengua valenciana; sino que el verdader suc d'esta comunicació, realment de lo que vaig a

parlar, és de lo que la llengua nos deixa reflectit en paper, d'eixe negre sobre blanc que queda plasmat en els llibres, puix estos són els que nos transmeten tot tip de coneiximents i nos fan passar uns bons moments sumergint-nos en les pàgines d'una novela, o acaronent-nos l'ànima en una bella poesia.

Per lo tant, no em vaig a anar a la prehistòria, puix d'eixa época no tenim cap llibre escrit, pero sí des dels inicis de la nostra història, parlant dels poetes i lletraferits més insignes que nos han deixat, sobre tot, llibres, molts i molt bons llibres que llegir i fruir. Pero clar, al voltant de comentar eixos llibres de referència i rellevància a totes llums, es farà casi impossible no comentar res dels mateixos i dels seus autors, puix els grans llibres estan escrits per grans persones, que deuen ser conegudes i reconegudes per tots.

Mes, com hi ha tota una pléyade d'escriptors vius de finals del sigle XX i del principi del sigle XXI, per a no deixar-me cap d'ells fòra d'este treball, puix n'hi ha més dels que podria incloure en estes pàgines, no vaig a incloure'n cap, ni a mi mateix a pesar de tots els llibres que tinc escrits en valencià i de temàtica valenciana, i vaig a centrar-me a soles en donar veu ad alguns dels grans escriptors que ya no estan entre nosatres, i que nos han regalat tot el seu millor saber en les pàgines de les seues obres. ¡Un agraïment per a tots ells!

Feta esta chicoteta introducció, anem a fer la mirada arrere i nos anem a situar ben llunt, a l'época dels regnes taifes, puix, encara que en eixa época no podríem dir que els poetes i escriptors de la taifa de Balansiya escrigueren en valencià, o per lo manco en el valencià que entenem com tal a dia de hui, si que ho estaven fent en un romaç que, com vorem més avant, l'Universitat de València ya admet que és un romanç valencià, un valencià migeval que fon el caldo de cultiu del nostre valencià modern.

La taifa de Balansiya, es creà en el marc del Califat de Córdoba en 1010, pels seus primers caudills, Mubarak al-Saqlabi al-Amirí (¿? – 1017-1018) i Muzaffar al-Saqlabi al-Amirí (¿? – ¿?), estenent-se fins a que el rei Jaume I, nomenat “el Conquistador” (Montpellier, França 1208 – Alzira, Regne de València 1276), ho conquistara per al cristianisme en 1238, de mans de l'últim rei musulmà de la taifa Zayyán ibn Mardanish (Onda, Balansiya, ¿? – Tunis, 1270), creant el Regne de València.

D'esta lluntana época en la que el territori que en acabant seria València, ya havia passat per diverses mans com les romanes, i algun que atre assentament d'uns atres pobles, cal rescatar al poeta Abü 'Abd Allah Muhammad Ibn Gálib al Rusaf (Russafa, al-Àndalus, ¿? – Granada, al- Àndalus, 1177), més conegut com Ar-Rusafi, naixcut en Russafa, (en aquell llavors municipi independent i no barri de València), el qual fon un dels poetes més volguts per la dinastia almohade. D'este poeta aràbic-valencià, s'ha de destacar la seua obra “**Elegia valenciana**”, puix és tot un cant les terres valencianes, en el qual nos parla de Russafa, del Pont Mažam, Balansiya, o de l'Albufera.

Com podem comprovar, totes les obres triades per a conformar este treball, no estan triades per ventura, sino buscant entre totes les obres més destacades, de les quals hi ha un bon número, les que d'una manera o d'una altra són les més representatives de cada moment històric, de cada autor, i que, ademés, han fet d'eixa obra en eixe moment en concret, un treball de referència i d'imprescindible llectura en aquell llavors, i inclús en el moment actual, puix en molts casos són purament el reflex d'una época, uns parages o d'una situació social i, a través d'elles, podem fer-nos una composició de com era la vida en el moment del que nos parla l'obra.

No puc deixar de compartir uns versos de gran bellea d'este gran poema, elegia valenciana, en els quals trobareu una sensibilitat fòra de lo normal:

«Amics, ¿qué te el desterro que s'ha impregnat de perfum?
¿Qué tenen els caps del ginets que cauen defallits com ebris?
¿S'ha esmicolat l'almesc en el camí del zèfir
o algú ha pronunciat el nom de Balansiya?»

D'esta época de la Balansiya musulmana, també es necessari destacar per la seua immensa importància, ya no a soles com a poeta sino com historiadore, a Abü 'Abd Alláh Muhammad Ibn 'Abd-Allah Ibn al-Abbar al-Qudaí, (Balansiya, al-Àndalus, 1199 – Tunis, 1260), més conegut com Ibn al-Abbar, puix des del seu exili en Tunis darrere de la conquesta de Balansiya per Jaume I, escrigué els seus dos llibres més destacats **Kitab al-hulla as-siyara** (*Llibre de la túnica recamada*) i la **Takmila**, els quals són un recull de biografies dels prínceps i persones rellevants nortafricans i d'al-Àndalus, sent ademés una gran crònica de l'història migeval de l'islam en occident.

Gràcies ad este llibre i llibres com este, els historiadors poden dibuixar en conjunt un mapa físic d'un territori i fer-nos una idea més o manco aproximada de lo que era el moment històric que es plasma en el llibre, fent que l'història tinga continuïtat en el transcurs del temps.

Estem arribant al moment en que darrere de diverses conquestes, en les que estaven inclosos alguns regnes taifes, Jaume I, despuix de la nomenada Batalla d'El Puig de Santa Maria en 1237, en la que guanyà a l'eixercit musulmà, realisa lo que es diu la "Conquista de València", encara que lo més correcte seria dir la "Conquista de Balansiya", puix lo que se conquista és Balansiya, a la qual se li canvià el nom a València.

Ací mos trobem en un dels llibres principals del nostre regne de València, els "**Furs**" de València, també denominat com els "**Furs de la Ciutat i Regne de València**", el qual és el primer conjunt de lleis per les quals es regí el nostre

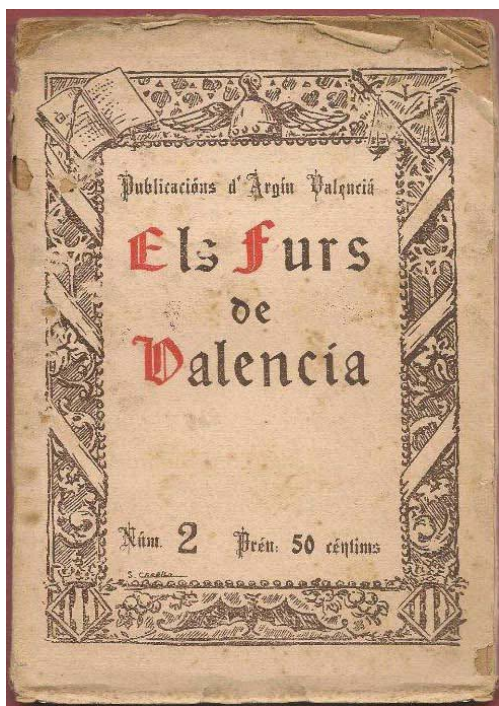

Figura 1

Regne de València des de que els jurà Jaume I, fundador del mateix, en 1261, fins a 1707, en que foren abolits pels Decrets de Nova Planta, establits pel rei Felip V de Borbó, nomenat "el Animós" (Versalles, França, 1683 – Madrid, Espanya, 1746), el qual vencé en la Guerra de Successió a l'Archiduc Carles (Viena, Àustria, 1685– ibídem 1740).

La primera redacció dels Furs de València, rebé el nom de Costum, i es feu en llatí, i per a la ciutat de València. Mes, en 1251 es redactaren els Furs per a tot el regne, pero com el llatí no era la llengua que vehicularment es parlava en Balansiya, el rei decidí traduir-los a la llengua que es parlava en eixe moment històric en les terres que havia conquistat, fent eixa traducció, segons els historiadors, uns monges de Benifassà als que els dien Bernat, Guillem i Vidal. La traducció fon acabada el 31 de març de 1261.

Este llibre, els Furs del Regne de València, és de vital importància per a nosaltres els valencians, per a l'història de València, i per al món sencer, puix marcà un període històric de 469 anys, comptant des de que entrà Jaume I a València o de 446 anys, comptant des de que Jaume I els jurà. Constituint esta una de les formes de govern que més temps ha durat en les terres que hui conformen València, junt a l'època romana i musulmana.

Pero si important foren els Furs de València, no menys important és el llibre nomenat, "**Llibre del Repartiment**".

Jaume I, en agraïment a tots els guerrers, oficials i generals que havien lluitat junt ad ell en totes les seues campanyes, que ho conduïren a conquerir Balansiya, decidí otorgar-los terres i bens dins del territori conquerit, i per a que quedara constància d'eixe repartiment, ho anotà tot en un llibre, el qual lo formen tres volums que es conserven en l'Archiu de la Corona d'Aragó en els registres 5, 6 i 7.

Figura 2

El registre 5 és un manuscrit constituït per deu quinterns de paper en un total de 98 folis redactats en llatí, i és considerat com un dels escrits més antics, i el primer en les terres de la Corona d'Aragó, i per al nostre orgull com a valencians, es redactà en València, estenent-se la

seua redacció fins a 1244 i començant la mateixa en El Puig de Santa Maria. Hi ha un apunt "extra" en 1252, pel qual, Jaume I indica als sabaters el seu barri de treball.

El registre número 6 consta de 101 fulls, en els que estan registrades les viles, castells i alqueries que s'otorgaren, repartides per tot lo regne, sent des de 1242 a 1246 en la capital i en Alzira, Bairén, Xàtiva i Dénia. I entre 1248 i 1249,

es donen bens de tot tipus en qualsevol racó del territori conquistat.

El registre número 7 té un títol específic; “**Liber iste memoratus de domibus Valentie**”, (“Este llibre registra les cases de València”), començant a escriure's el 9 d'abril de 1239. Està compost per 70 fulls, que com els anteriors registres, estan escrits en llatí, sent el seu tamany un poc més chicotet que els registres 5 i 6.

Lo que està registrat en este llibre, com el seu propi nom indica, es referix en exclusiva al repartiment de cases en la ciutat de València, sent este el primer cens de propietaris dels immobles que tingué el regne valencià.

Jaume I, molt agraït en els seus exercit, repartí com a botí de guerra, part de lo conquistat entre les seues tropes, pero eixes tropes estaven constituïdes en la seua majoria, per guerrers que podríem denominar, “professionals”, i ademés per una gran quantitat de mercenaris que no a soles venien de terres d'Aragó o de Castella, sino també d'unes atres terres com Astúries, Mallorca, o les Vascongades, i d'uns atres països com França, Itàlia, Alemanya, Hongria, Portugal... i que la seua vida era la guerra, i no llaurar el camp, peixcar o assentar-se en un lloc i arraïllar-se en ell formant una família.

En este treball, no puc deixar de comentar que, segons la catedràtica d'Història Migeval de l'Universitat de Saragossa, l'insigne Ampar Cabanes Percourt (València, Espanya, 1938), que és qui millor ha estudiat el “Llibre del Repartiment”, conclugué darrere dels seus estudis, que estes donacions a penes foren unes 2.000, sobre una població de 20.000 musulmans que ya vivien en València, per tant a penes un 10%. (És molt recomanable llegir l'article d'Ampar Cabanes Percourt nomenat, «Repartiment i Antroponímia en la València del segle XIII», aparegut en la “Revista de Filologia Valenciana” número 5 de 1998 publicat per Lo Rat Penat i editat per Acció Bibliogràfica Valenciana.)

Este últim apunt, és molt important per a tindre clar el tema de la repoblació de València que a vegades tants mals de cap ocasiona entre alguns sectors.

Però si este llibre és important, no lo és menys el llibre que a continuació vaig a comentar. M'estic referint al **Llibre dels Aveïnaments**, puix si en el *Llibre*

del *Repartiment* sabem de puny i lletra dels escrivans que ho escrigueren, a quines persones se'ls repartiren propietats i bens, en este *Llibre dels Aveïnaments*, es registraven les persones que venien de fòra a instal·lar-se i quedar-se a viure en el Regne de València. Estos llibres pertanyen als segles XV i XVI.

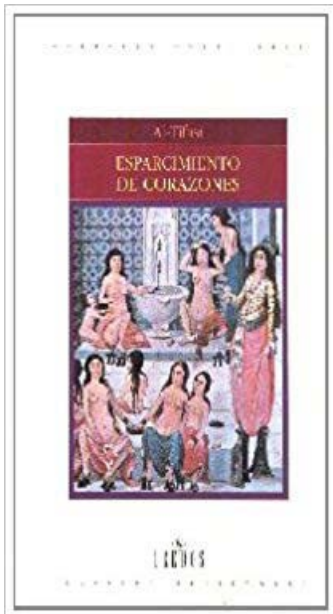

Figura 3

D'esta manera, el *Llibre dels Aveïnaments* deixa molt palés lo dit en els paràgrafs anteriors, puix a soles una mínima part dels soldats, oficials i generals als que els repartiren cases i bens, es quedaren a viure en València, ya que la majoria preferiren canviar lo rebut, per unes atres coses, com diners, que els permeteren continuar en la seua forma de vida, que solia ser, emborrachar-se, i lluitar en una batalla darrere d'una atra fins a que la parca passara al seu costat per a arreplegar les seues ànimes.

Si el *Llibre del Repartiment* deixa clar que a penes un 10% reberen alguna propietat, el *Llibre dels Aveïnaments* deixa també molt clar, que d'eixe 10% a soles un 1,2% es quedaren a viure en València darrere de la seua reconquista.

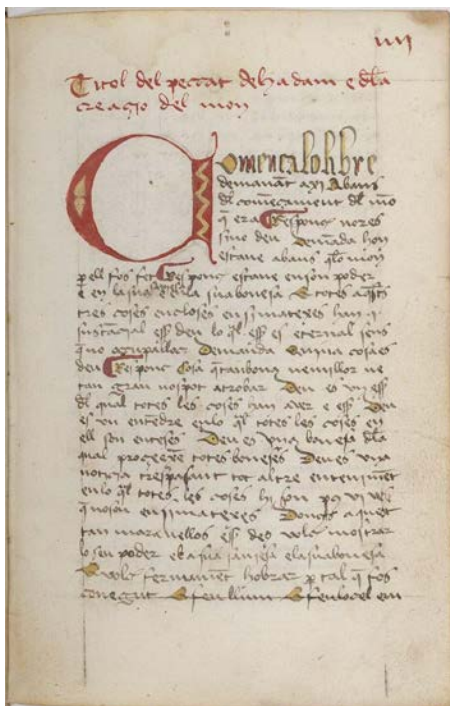

Figura 4

Per esta mateixa època de la primera mitat del segle XIII, nos trobem en el poeta i escritor Sihab al-Din Ahmad al-Tifasi, (1184 – El Cairo, Egipte, 1253), mes conegut com al-Tifasi, del qual el seu llibre més significatiu és, “**Espancimiento de cors**”, el qual és un recull d'anècdotes i contes, en els qual inclou diverses històries homosexuals, incloses algunes lèsbiques.

Mes, al-Tifasi està inclòs en este treball, no a soles pel seu llibre, un treball molt valent per a la seua època, sobre tot tenint en conte que els musulmans no accepten l'homosexualitat, sino ademés, per que s'expressava en estos tèrmens;

«En lo antic, les cançons de la gent d'Al-Andalus o eren per l'estil dels cristians o eren per l'estil del gamellers, (araps)».

Deixant molt palés que encara que els musulmans estigueren vora de 527 anys dominant en Balansiya, mai no canviaren la forma de parlar de les persones que vivien en les terres que conquistaren.

També d'esta época, a pocs anys de la conquesta de València per Jaume I, data la **Bíblia Parva** de Sant Pere Pasqual, la qual, és un compendi de les seua obra doctrinal i teològica, i de totes les ensenyances que sos pares li havien transmés, puix no hem d'oblidar que en el moment que l'escrigué, Sant Pere Pasqual era molt jove.

D'esta Bíblia Parva, editada pel Grup d'Acció Valencianista i anys despuix per Lo Rat Penat, el pare Joan Costa i Català (Palma de Gandia, Espanya, – 1935 - València, Espanya, 2005), gran estudiós d'ella, digué que és;

«Un document lliterari que reproduïx la llengua que es parlava en València a final del segle XIII»

Fra Antoni Canals naixqué en el Regne de València (Regne de València, 1352 – ibídem, 1419), fon un frare dominic discípol de Sant Vicent Ferrer, que destacà sobre tot pels seus sermons, dels quals no s'ha conservat ningú, pero

Figura 5

ha d'estar en este treball que arreplega part dels llibres més importants valencians o escrits en valencià, puix fon el traductor del **“Dictorum Factorumque Memorabilium Libri IX”** escrit per Valeri Màxim (Roma, sigle I a. C. – ibídem sigle I) el qual és un conjunt de nou llibres que arrepleguen tot el saber de l'època. El Llibre I, tracta de religió, auguris i profecies. El Llibre II, tracta de costums socials. Els Llibres III a VI, tracten de la conducta virtuosa. Els Llibres VII i VIII, tracten de diverses coses com la bona fortuna, estratègia militar, juïns, eloqüència i unes atres coses. I el

Llibre IX, tracta de la mala conducta.

I, en el moment en que traduï este gran compendi de saber, i tot tipo de conductes bones i roïnes, fon un llibre que d'alguna manera marcà la seua història i la de València, puix no hem d'oblidar que fra Antoni Canals en els últims anys de sa vida, de 1401 a 1419 fon el lloctinent de l'inquisidor del Regne de València.

Mes, parlant de llibres, no puc deixar de comentar sobre una efemèrides que marcà totalment l'història de València i d'Espanya per a sempre, puix per a tot hi ha una primera vegada i eixa primera vegada és la que marca l'història, i en este cas, com en molts atres, nosatres, els valencians, hem marcat la diferència entre nosatres i tot el restant d'Espanya, igual per eixe motiu en ocasions nos han mirat fil per randa i a la mínima se nos han tirar damunt.

En la nostra cronologia, arribem a 1460. ¡Estem en ple Sigle d'Or de les Lletres Valencianes! I en esta época hi hagué un gran esclat de bons autors que deixaren la seua impronta, conformant un esplendorós i grandióc Sigle d'Or de les nostres Lletres Valencianes, el qual, a pesar de dir que és un sigle, foren casi dos, per que començà a final del sigle XIV, i acabà a principis del sigle XVI.

Ací cal apuntar, perque és preceptiu fer-ho, que un Sigle d'Or no se li dona a una llengua per que sí, sense més motiu que «premiar-la» per alguna cosa, per un no res, no. Un Sigle d'Or se li dona a una llengua, i no són moltes llengües les que ho tenen, perque els poetes, escriptors, dramaturcs, ensagistes, novelistes, i tota classe de lletraferits d'una época, han marcat la mateixa en llibres que han segut la primera vegada que se feen, llibres que han tractat sobre la primera visió sobre un tema, llibres que han molejat el devindre i el futur de la lliteratura, i han aportat a la mateixa a nivell mundial, uns llibres de referència i d'imprescindible llectura, a partir dels quals tota la lliteratura que vingué despuix canvià d'una manera dràstica i impressionant... Un Sigle d'Or se li dona a una llengua quan els escriptors d'eixa época han marcat tota l'història lliterària del moment i de tot lo que vingué darrere d'eixe Sigle d'Or.

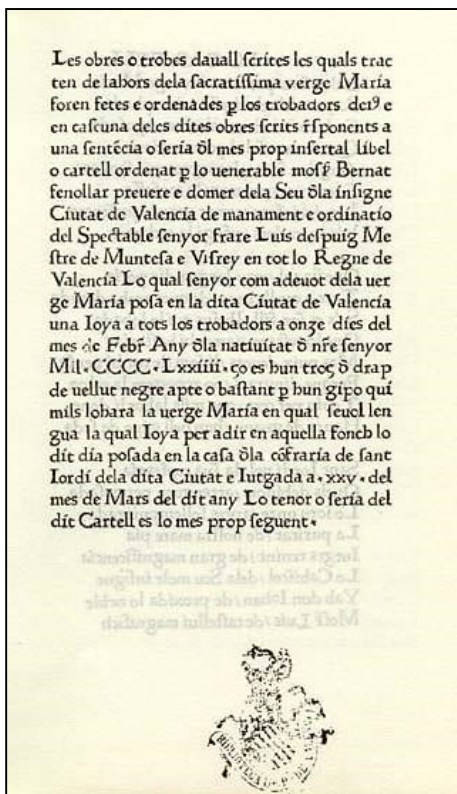

Figura 6

En este preàmbul vullc deixar molt clar i molt patent que, la llengua valenciana ha segut i és una llengua lliterària, culta i d'imprescindible referència a nivell mundial, puix ha segut utilisada pels grans escriptors de totes les èpoques per a escriure les seues obres, o referenciar-les, i aixina continua sent en l'actualitat a pesar dels vents desfavorables que bufen sobre ella des de fa un cabaç d'anys.

Subrallant el paràgraf anterior, cal dir que, els valencians tenim l'honor d'haver publicat el primer llibre imprés de tota Espanya, i eixa primera obra lliterària fon les **Trobes en Lahors de la Verge Maria**, imprés per les prenses de Lambert Palmart (Colònia, Alemanya, 1400? – ¿?), el 25 de març de 1474

Trobes en Lahors de la Verge Maria és un recull de 45 poemes, dels quals 40 són en llengua valenciana, quatre en espanyol i un en italià, el qual té un pròlec en llatí. L'original d'este llibre que ha marcat l'història de València, d'Espanya i del món, es conserva en la biblioteca de l'Universitat de València.

En este singular i magnífic llibre participaren poetes de la categoria de; Jordi Centelles, Joan Roïç de Corella, Bernat Fenollar, Francesc de Castellví, Francesc Barceló, Lluís Alcañiz, Joan de Nàguera, Berenguer Cardona, Pero Pérez, Joan Verdancha, Joan Moreno, Antoni Vallmanya, o, Lluís Muñoz.

Com a mostra de la bona poesia que solca les pàgines d'este impressionant llibre, vaig a compartir un chicotet fragment d'una poesia de Bernat Fenollar;

«Fenoll molt dolç	esculpit vos han marbre
hon sereu tret del viu	en bella pedra
e dira 'l mot	Aquest es lo bell arbre
que parla fiors en rims	pus verts que'l edra.»

Ací vullc afegir, que no nos hem d'esglayar per utilisar paraules que ara mateixa no són d'us vehicular en el valencià modern com, “aquesta”, o, “hon”, o

contraccions que en valencià modern tampoc estan permeses com, “que'l”, puix com passa molt a sovint, no hem d'extrapol·lar les coses o les situacions del seu moment històric, i ficar-les dins d'un altre, puix fent això, és molt possible que obtingam coses molt curioses, com en este cas, utilitzar paraules i expressions que en la actualitat no s'utilisen. Però lo ben cert, és que en el moment en que Bernat Fenollar utilisà eixes paraules i expressions, eren el “valencià actual” i en eixe moment històric el seu us és correctíssim i vehicular.

Podríem dir que a dia de hui, estes paraules i contraccions, són arcaïsmes de la llengua valenciana, i com a tal els hem de tractar.

Ara, en estos moments en que vivim, està passant igual i segurament no nos estem donant conte, puix utilisem gran quantitat d'estrangerismes que estan substituïnt les paraules autòctones.

Tal és el cas de la paraula anglesa “selfie”, en lloc d'utilisar l'expressió correcta en valencià, que seria “auto foto”. Segurament per a les persones de dins de dos o tres generacions, “auto foto” serà un arcaïsmes.

Ara vaig a parlar d'una obra titulada “L'Espill”, escrita per Jaume Roig (Regne de València, inicis del segle XV – Benimàmet, Regne de València, 1478), també nomenat com “**El llibre de les dònnes**”, però no perquè siga exactament un llibre a favor de les dònnes sino tot al contrari, puix molts estudiosos de l'obra de Jaume Roig, ho han qualificat com un llibre misògin, ya que narrant l'obra en primera persona, li diu al seu nebot fictici, Baltasar Bou, que totes les dònnes menys la seua dòna i la Verge Maria, no són bones persones (per dir-ho de bones maneres).

El llibre és una novela escrita en vers, en més de 16.000 versos tetrasílaps, en lo qual, podem comprovar de primera mà, la complexa dificultat d'esta obra, ademés del tema que tracta, puix fon la primera vegada que

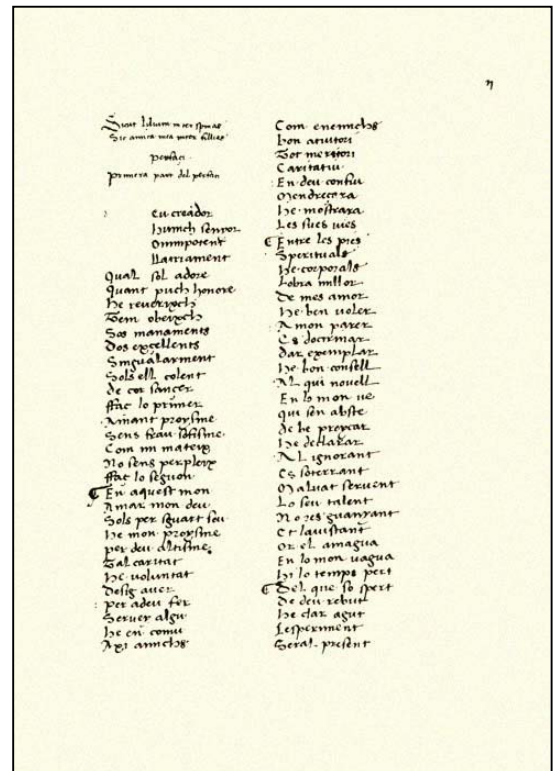

Figura 7

s'abordava este tema o algun atre paregut, en una novela destinada al gran públic.

En la nostra cronologia històrica per alguns dels llibres que han marcat el nostre devindre en València i de la nostra llengua valenciana, arribem a l'any 1478, any en que es publicà la primera edició de la traducció a la llengua valenciana que feu fra Bonifaci Ferrer (València, Regne de València, 1350 – ibídem 1417), germà de Sant Vicent Ferrer (València, Regne de València, 1350 – Vannes, França, 1419), alguns anys despuix de la seua mort.

D'esta traducció, de la bíblia a la llengua valenciana feta des de la versió llatina coneguda com la Vulgata, elaborada per Sant Jerònim (Estridón, Dalmàcia, 340 – Belem, 420), no es conserva cap eixemplar, mes, sí que es conserva el colofó, custodiat en la biblioteca de la Hispanic Society of Amèrica, i que, per a glòria Deu, goig de tots i conreu de la nostra llengua valenciana, transcriu ací en la llengua valenciana que s'utilisava en el moment de ser escrit;

«Gracies infinides sien fetes al omnipotent Deu e senyor nostre Jesucrist, e a la humil e sacratissima Verge Maria, mare sua. Acaba la Biblia, molt vera e catholica, treta de una Biblia del noble mossen Berenguer Vives de Boil, cavaller, la qual fon trelladada de aquella propia que fon arromançada, en lo Monestir de Portaceli, de lengua latina en la nostra valenciana, per lo molt reverend micer Bonifaci Ferrer, doctor en cascun Dret e en la facultat de sacra Theologia, e don de tota la Cartoxa, germà del benaventurat sanct Vicent Ferrer, del Orde de Pricadors, en la cual translacio foren, e altres singulars, homens de sciencia. E ara derrerament, aquesta es stada diligentment corregida, vista e reconeguda, per lo reverend mestre Jaume Borrell, mestre ensacra Theologia, del Orde de Pricadors e inquisidor en Regne de Valencia. Est stada empremtada en la ciutat de Valencia, a despeses del magnifich en Philip Vizlant, mercader, de la villa de Isne de Alta Alamanya, per mestre Alfonso Fernandez de Cordova, del Regne de Castella, e per mestre Lambert Palomar, alamaney, mestre en Arts. Començada en lo mes de febrer del any mil quatrecents setantaset, e acabada en lo mes de març del any mil CCCCLXXVIII.»

Figura 8

Anem a pegar un bot en el temps, per a situar-nos en 1489, any en el notari valencià Joan Esteve (Regne de València, s. XV – ibídem), en Venècia, i a través de l'editor Paganinus de Paganinis, publicà el seu vocabulari-traductor valencià-llatí que titulà **Liber Elegantiarum**, el qual és una obra destinada a l'ensenyança del llatí a les persones de parla valenciana.

Joan Esteve en el colofó del seu llibre nos deixà una frase en llatí, digna de ser recordada:

«Explicit liber elegantiarum Johannis Stephani viri eruditissimi civis Valentiani regie auctoritate notarii publici: latina et valentiana lingua: exactissima diligentia emendatus...»

«Ací acaba el llibre de l'elegància de Joan Esteve, home eruditíssim i ciutadà Valencià, de regia autoritat com a notari públic, i de valencià idioma: exactíssima atenció a la millora de la...»

(Traducció realisada en un traductor automàtic d'Internet.)

Este magnífic “Liber Elegantiarum”, està considerat com el primer diccionari de la llengua valenciana, prova esta més que suficient per a que l'entitat International Organization for Standardization ISO (Organisació Internacional per a l'Estandarisació), que li ha denegat a la llengua valenciana el seu còdic en diverses ocasions, sense que en eixa denegació hi haja cap aspecte filològic que pugua fer que la nostra benvolguda llengua valenciana, a dia de hui, en novembre de 2018, encara estiga pendent d'obtindre el seu còdic ISO, sent com és tan necessari en l'actualitat per a qualsevol tema relacionat en la llengua.

Un d'eixos temes en el que és tan necessari el còdic ISO, per citar a soles un d'ells, és per a que qualsevol pàgina web pugua estar correctament traduïda a la llengua valenciana com tantes i tantes vegades se li ha demanat al jagant informàtic, Google, el qual no pot traduir a la llengua valenciana cap de les seues webs, YouTube, Google,

Google+... mentres que la llengua valenciana no disponga del seu còdic ISO, per més que a nivell popular es facen tot tip de campanyes i d'arreplegada de firmes.

En relació ad esta classe de llibres, diccionaris, vocabularis i assimilats, no vullc deixar de recordar el llibre “**Concordances**” de Jaume March (Regne de València, 1336? – Comtat de Barcelona, Regne d'Aragó, 1410), escrit en 1371 que és un diccionari de rimes per a l'estudi de la poètica i la lexicografia. I el llibre de les “**Regles d'esquivar vocables o paraules grosseres o malsonants**” de Bernat Fenollar (Penàguila, Alcoy 1438? – Regne de València, 1516), escrit sobre 1415, que és un conjunt de normes d'us de les paraules, ficant en algunes ocasions la paraula correcta, seguida de l'incorrecta. Estos dos últims llibres comentats, són anteriors al “Liber Elegantiarum”.

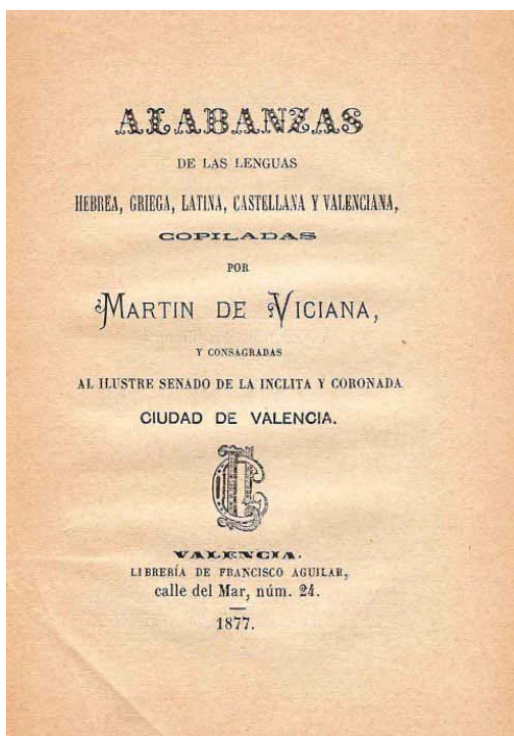

Figura 9

En 1574 nos trobem en un llibre molt bonico de vore i de títul grandiloqüent, “**Alabanzas de las lenguas hebreas, griega, latina, castellana y valenciana**, del croniste, historiador i notari Rafael Marí de Viciano (Borriana, Castelló, Regne de València, 1502 – ¿?, 1584), que encara estant escrit en espanyol, és de resenyar per les llengües que aüna en este volum.

La hebrea, llengua de llengües, que fon la que utilisà Jesús. La grega i la llatina, que són dos llengües de referència en tots els àmbits. Per citar un sol eixemple, la majoria dels prefixos i sufixos que utilisem hui en dia, sobre tot en medicina, zoologia i botànica, provenen del grec i del llatí. I la castellana, que és una llengua que en l'actualitat la parlen més de 400 millions de persones. I la valenciana, llengua parlada per sants i reis, que com ya he dit adés fon la primera llengua en tindre un Sigle d'Or de les seues lletres, és dir, Martí de Viciano per a fer la seua compilació d'alabances a les llengües, trià les millores llengües fins al moment d'escriure el seu llibre, consagrant-se-les a l'Ilustre senat de la ínclita i coronada ciutat de València.

En el seu llibre diu Viciano:

«Y más ha concedido Dios a Valencia una lengua polida, dulce y muy linda, que con brevedad moderada exprime los secretos y profundos conceptos del alma y despierta el ingenio a vivos primores donde le resulta un muy esclarecido lustre.

Esta lengua formaron de lo mejor que había en la lemosina y por lo que les faltaba recurrieron a las tres lenguas más excelentes de todas las del mundo según antes hemos probado. De la hebrea tomaron... De la griega... De la latina tomaron todos los otros vocablos para hacer que la lengua fuese muy copiosa y tuviese propio nombre a cada cosa por rara que fuese».

(«I més ha concedit Deu a València una llengua polida, dolça i molt bonica, que en brevetat moderada, espren els secrets i fondos conceptes de l'ànima i desperta l'ingeni a vius primors a on li resulta un molt clarificat lustre. Esta llengua formaren de lo millor que havia en la llemosina i per lo que les faltava recorregueren a les tres llengües més excelents de totes les del món segons abans hem provat. De la hebrea prengueren... De la grega... De la llatina prengueren tots els altres vocables per a fer que la llengua fora molt copiosa i tinguera propi nom a cada cosa per rar que fora».)

Pocs anys despuix, en 1490, nos trobem en que es publicà, la que sense cap dubte, pot ser l'obra més representativa de tot el nostre Sigle d'Or de les Lletres Valencianes, el "**Tirant Lo Blanch**", de l'ingeniós Joanot Martorell (Gandia, Regne de València 1413 – València, Regne de València, 1468).

El "**Tirant Lo Blanch**" és una obra de cavalleria, pero no a l'us de com s'estaven escrivint fins ad eixe moment, en que els cavallers eren casi com uns chicotets deus que no es cansaven, que no sagnaven, que no es morien, i que tot ho rebien i ho feen en un gran somriure en la boca oberta de bat a bat.

Joanot Martorell en el seu gran ingeni plasmà la mateixa idea, pero des del punt de vista diferent, el punt de vista d'una persona, no d'un deu, que encara sent un héroe, podia sagnar, patir, sofrir i inclús morir.

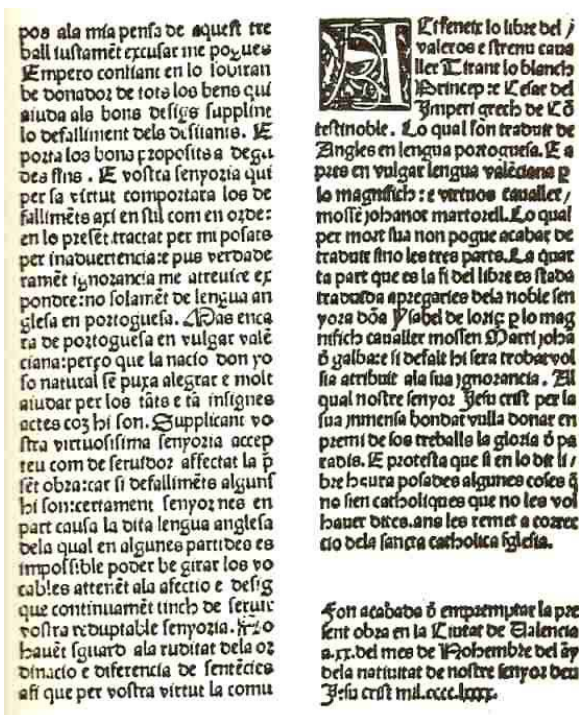

Figura 10

Este nou punt de vista con-
quistà a la gent de l'època i de totes
les èpoques venidores, sent en el si-
gle XV l'obra més llegida, podríem dir
que fon tot un «super vendes» de
l'època, i ademés fon el camí que se-
guiren la majoria de les obres de ca-
valleria que s'escrigueren despuix
d'ella, i la norma a seguir en tota l'his-
tòria fins als nostres dies, puix no és
estrany vore en una pel·lícula actual, a
l'héroie, al protagonista de la mateixa,
guanyat sí, pero fet un *Ecce Homo*,
sagnant per totes bandes. Realment,
esta és la verdadera forma de vore a

tots els héroes, puix encara que el protagonista dega de guanyar, en les diferents
lluites també rebrà algun que atre colp.

El cas que més ha esglayat al món en els últims anys, per dur a l'extrem
lo comentat, fon *La Passió de Crist*, de Mel Gibson (Peekskill, Nova York, Estats
Units, 1956), el qual tracta la passió del Nostre Senyor Jesucrist, com lo que
realment degué de ser, una verdadera carniceria, i no com l'havien tractat sem-
pre, molt llaugerament.

De fet, en el famós llibre “**En Quixot de la Mancha**”, el seu autor Miguel
de Cervantes, en el passage a on es cremen els llibres que tenia en Quixot en la
seua biblioteca i que l'havien dut a la follia, es trobava el *Tirant Lo Blanch*, pero
és un dels poquets llibres que salva de la crema dient;

Figura 11

«Dígoos verdad, señor compadre, que, por su estilo, es éste el mejor libro del mundo: aquí comen los caballeros, y duermen, y mueren en sus camas, y hacen testamento antes de su muerte, con estas cosas de que todos los demás libros de este género carecen.»

(«Vos dic, senyor compare, que, pel seu estil, és este el millor llibre del món: ací mengen els cavallers, i dormen, i moren en els seus llits, i fan testament abans de

la seua mort, en estes coses de que tots els demás llibres d'este gènere carixen.»)

Sense cap dubte, puc dir que estem davant d'una obra d'imprescindible llectura, si volem comprendre la lliteratura d'acció actual.

Alguns anys més tart, exactament en 1497, voria la llum un llibre de tall religiós, que estaria cridat a ser un dels llibres més representatius del Sigle d'Or valencià, estic referint-me al **Vita Christi** (Vida de Crist), d'Elionor Manuel de Villena, (València, Regne de València, 1430 – ibídem 1490), la qual al ser monja de les Clarises des dels 15 anys, ha passat a l'història pel seu nom eclesiàstic, Sor Isabel de Villena.

En esta obra, aixina com passara en unes atres, com la ya referida *L'Espill*, aborda un tema que ya havia segut tractat en algunes ocasions, pero des d'una perspectiva totalment diferent de com s'havia fet fins ad eixe moment, és dir, tracta de la vida de Crist, fent casi una biografia del mateix, pero des del punt de vista dels personages femenins que compartien sa vida. Per tal motiu, els historiadors i estudiosos que han profundisat en l'obra de Sor Isabel de Villena, diuen d'esta obra, que molt be podria ser l'obra lliterària valenciana i en valencià profeminista, publicada per Aldonça de Montsoriu, en la que s'alvançaria molts sigles a la seua época.

De nou podem comprovar la calitat dels escritors i de les obres del nostre Sigle d'Or de les Lletres Valencianes.

Com apunt històric, cal comentar que hi ha historiadors que diuen que esta fon una obra en resposta de *L'Espill* de Jaume Roig, ya que abdós escritors es coneixien, puix Jaume Roig freqüentava molt a sovint el Monasteri de la Santíssima Trinitat del qual era l'abadesa Sor Isabel de Villena.

Nos trobem en 1734, any en que el notari Carles Ros Hebrera (València, Regne de València, 1703 – València, Espanya, 1773), volgué i s'empenyorà en defendre la llengua valenciana per a poder facilitar a tot lo món l'aprenentage de la nostra dolça llengua, sent este escritor el major impulsor de la llengua valenciana en el sigle XVIII, encara que el llibre màxim d'este escritor, **“Epítome del origen y grandezas del idioma valenciano”**, està escrit en espanyol. Pero igual esta circumstància es donà per que a principi d'este sigle, en 1707, es derogaren els Furs del Regne de València, i com els Borbons no sabien valencià, esta llengua caigué en un estat acusat de no utilisació.

Mes, la majoria dels historiadors, coincidixen en dir que Carles Ros Hebrera, fon el precursor de la *Re-naixença Valenciana*, la qual fon un moviment lliterari, cultural i social que naixqué en els últims anys del sigle XIX, en les terres que conformaren el Regne de València, en el qual, es reivindicava que la llengua valenciana tornara a tindre el paper important i d'importància que mai havia degut deixar de tindre, dins de les institucions, en el carrer i sobre tot en la lliteratura.

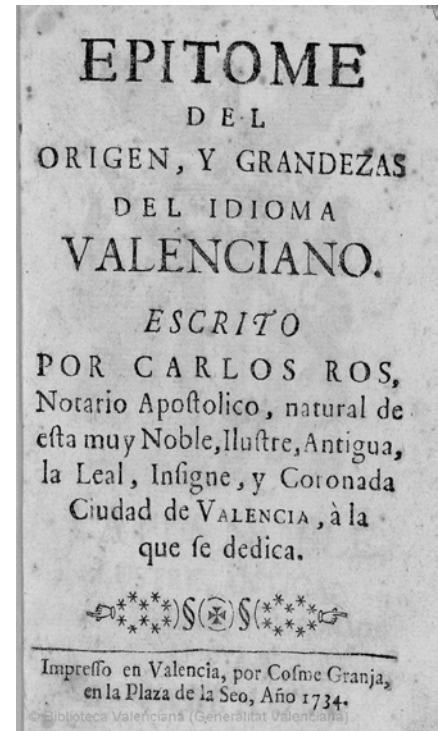

Figura 12

Al gran Carles Ros, també li devem el “**Breu diccionari valencià-castellà**” publicat en 1739, i el “**Tractat d'adages i refranys**” publicat en 1733. Estos dos llibres també són imprescindibles resenyar, puix en el primer tenim un nou vocabulari traductor a una altra llengua com ya vérem adés en un vocabulari traductor al llatí. I el segon és un refraner i compendi de frases d'us comú, llibre imprescindible en totes les llengües, puix els llibres com els refraners, els llibres d'estil, els diccionaris i uns atres de similars característiques, demostren de cara a tot lo món que la llengua que els posseïx ha arribat a una madurea tal que ha d'ensenyar-se, d'explicar-se i de tindre ferramentes que possibiliten als poetes i

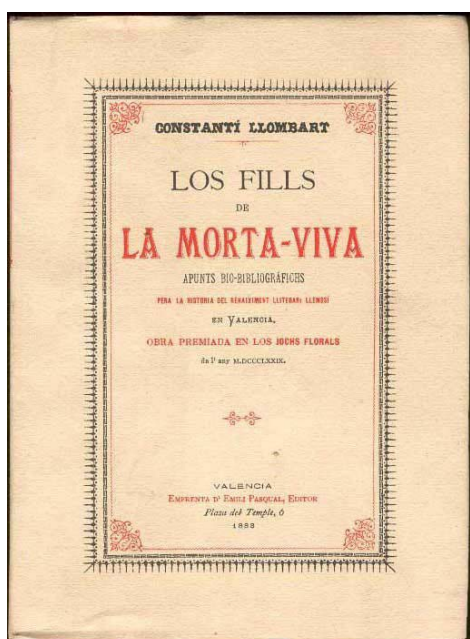

Figura 13

lletraferits autòctons i forasters poder escriure en eixa llengua de manera clara, correcta i culta, puix no oblidem que la lliteratura, sobre tot ha de ser culta, encara que en València es donara el cas en el temps de la *Renaixença*, que hi hagueren dos branques molt diferenciades, els escritors de quant i els d'espardeunya, sent els primers els que utilisaven la llengua de manera més culta, inclús en paraules extremadament cultes, sent u dels seus majors exponents, Teodor Llorente i Olivares (València, Espanya, 1836 – ibídem, 1911). I els poetes d'espardeunya que pel contrari, utilisaven paraules molt senzilles i del poble, arribant a utilitzar inclús els vulgarismes com a mig de redacció dels seus texts, sent u dels seus màxims exponent Carmel Navarro i Llobart, (València, Espanya, 1848 – ibídem, 1893), més conegut com Constantí Llobart.

Ya en plena *Renaixença*, u dels seus grans promotors fon Constantí Llobart, u dels fundadors de Lo Rat Penat –Associació d'Amadors de les Glòries Valencianes–, el qual tingué una abundant obra lliterària, pero d'entre tota ella, la que hem de destacar per damunt de totes, és la que es referix a la llengua valenciana, puix havia passat per uns moments un tant crítics i molt baixets a l'hora de la seua utilisació; aixina, al genial Constantí Llobart se li ocorregué en 1879, fer un compendi bibliogràfic d'autors valencians, al que li ficà per títul, “**Los**

fills de la morta viva”, sent eixa “morta-viva”, la nostra dolça i benvolguda llengua valenciana, a la que moltes persones ya donaven per morta despuix de que el Decret de Nova Planta de 1707, també nos portara la llengua castellana com a llengua vehicular entre les persones de més alt ranc social i cultural.

Pero lo que no sabien les persones que ya donaven per morta a la llengua valenciana, és que una llengua no es mor per que un grup de persones diguen

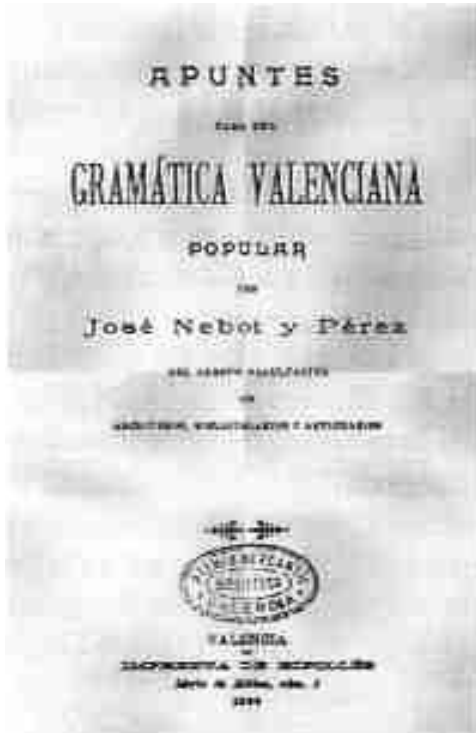

Figura 14

que s'ha mort, puix si fora per això, la llengua valenciana ya faria sigles que sí que estaria morta. Una llengua se mor quan no te parlants, quan no te cap persona que parle en ella, quan no té lliteratura, quan les persones que habitualment han segut els seus parlants li donen l'esquena i la rebugen... pero això no li ha passat mai a la llengua valenciana, puix esta sempre ha tingut una gran lliteratura i uns grans autors, i no a soles en el Sigle d'Or de les Lletres Valencianes, sino tota sa vida des de que començà a tindre el seu caràcter propi, fins als nostres dies, i sense fer massa llarga la llista, i sense nomenar a tots els poetes i escriptors

vius que en l'actualitat fan la seua obra o part de la seua obra en valencià. No m'agradaria deixar de nomenar i fer un recordatori d'alguns autors en llengua valenciana com Sant Pere Pasqual (1227-1300), Arnau de Vilanova (ca 1235 o 1240- ca 1311-1313), fra Bonifaci Ferrer (1350-1417), fra Antoni Canals (1352-1419), Gilabert de Próixita (1370-1405), Jordi de Sant Jordi (1399-1424), Jaume Roig (1401-1478), Joanot Martorell (1410-1468), Sor Isabel de Villena (1430-1490), Joan Roïç de Corella (1435-1497), Joan Lluís Vives (1493-1540), Martí Joan de Galva (¿?-1490), Joan Esteve (s.XV), Rafael Martí de Viciano (1502-1574), Carles Ros Hebrera (1703-1773), Bernat i Baldoví (1809-1864), Joan Antoni Almela (1810-1897), Eduart Escalante Mateu (1834-1895), Teodor Llorente i Olivares (1836-1911), Constantí Llombart (1848-1893), José Nebot Pérez (1853-1914), Eduart Escalante i Feo (1858-1921), R.P. Lluís Fullana i Mira (1871-

1948), Josep Maria Bayarri i Hurtado (1886-1970), Faust Hernández Casajuana (1888-1972), Emili Beüt i Belenguer (1902-1993), Francesc Almela i Vives (1903-1967), Josep Bea Izquierdo (1912-1984), Xavier Casp i Verger (1915-2004), Anfós Ramon (1924-2014), Maria Beneyto Cuñat (1925-2011), Josep Melià Castelló (1932-2004), Vicent Simó Santonja (1932-2014)... i un sense número de persones que han deixat molt patent i molt clar, i que ara mateixa uns altres autors també estan deixant molt patent i molt clar que, ¡la llengua valenciana, a pesar de totes les traves que està trobant en el seu camí està sino més viva que mai, sí per lo manco tan viva com ho ha estat sempre!

Delliberadament he volgut deixar fòra d'eixa llista al gran Ausias March, poeta per excelència de la llengua valenciana, per a poder ficar un fragment d'un poema d'ell i que tots nos pugam solaçar llegint-lo i fruit en la seua llectura. Transcriu un chicotet fragment del poema “**Lo temps es tal que tot animal brut**”, compost en quartets endecasílaps, deixant-lo en el valencià que utilisà Ausias March a l'escriure'l.

«Lo temps es tal que tot animal brut requir amor cascú trobant son par, lo Cervo brau sent en lo bosch bramar é son fér bram per dolç cant es tengut, Agrons é Corps han melodia tanta que llur parell de tal cant se enamóra lo Rossinyol de tal cas se estrenyóra si lo séu cant sa enamorada espanta.

E donchs si 'm dolch lo dólrem es degut com veig amants menys de poder amar é lo grosser per abte veig passar amor lo fa no ésser conegut,...»

Per tot lo dit, la llengua valenciana està molt viva, i no morirà mai, puix els seus parlants ho fem de cor, i escrivim i parlem en valencià de manera continuada, puix fer-ho, és part de la nostra vida i de la nostra idiosincràsia més intrínseca. ¡Vixca la llengua valenciana!

A final del segle XIX, en 1894, José Nebot i Pérez (Villarreal, Castelló, Espanya, 1853 – València, Espanya, 1914) filòsof, farmacèutic, archiver i gramàtic que arribà a ser vicepresident de Lo Rat Penat, publicà un dels seus dos bons llibres, **Apuntes para una gramática valenciana popular**, imprés per l'impremta de Ripollés, en València, el qual, a pesar d'estar escrit en espanyol, fon una de les gramàtiques més honroses que ha tingut la llengua valenciana, junt a la gramàtica del R. P. Lluís Fullana i Mira (Benimarfull, Alacant; Espanya, 1871 – Madrid, Espanya, 1948) de 1933, i la penultima gramàtica que ha tingut la llengua

valenciana *Gramatica de la Llengua Valenciana*, publicada en 1980 (i ampliada reeditada en varies ocasions) en la normativa ortogràfica que es coneix com Normes d'El Puig, elaborada per la Seccio de Llengua i Lliteratura de la RACV en 1979 i ratificada per les entitats i intellectuals del moment per haver-se fet eixa ratificació dita adés en el Monasteri de Santa Maria d'El Puig el dia 7 de març de 1981; i l'ultima la "**Nova Gramàtica de la Llengua Valenciana**" (2015), elaborada per la Secció de Llengua i Lliteratura de la Real Acadèmia de Cultura Valenciana, més conegudes com les Normes d'El Puig,

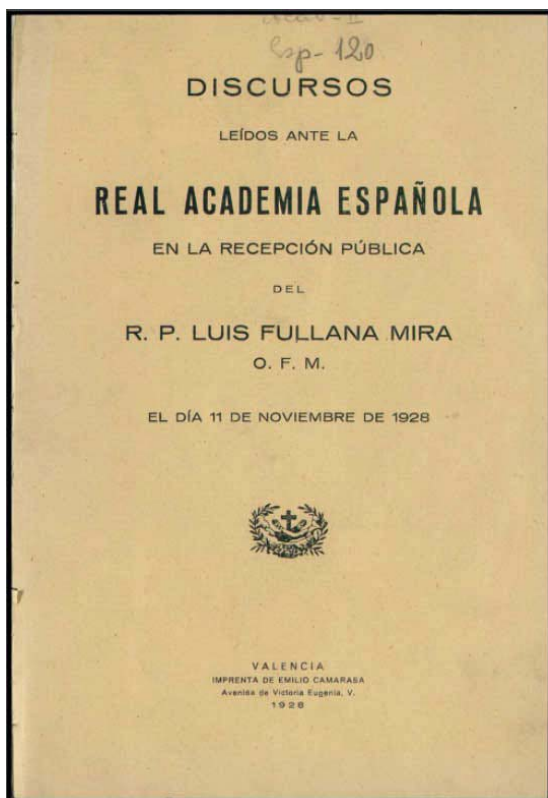

Figura 15

En tot lo dit fins ací, hem de tindre tots molt clar que la llengua valenciana és una llengua que podríem considerar-la i nomenar-la milenària i que, sense cap dubte, és una de les llengües vives més antigues del panorama llingüístic mundial, pero que degut a coses i casos que molt be podrien ser motiu d'un atre estudi, s'ha quedat un poc en espera de tindre una nova Renai-xença que la torne a ficar en el seu lloc, el lloc de privilegi que sempre li ha correspost en la llingüística, que no en la parla habitual i vehicular del Regne de València a on sempre s'ha parlat i ha quedat suficientment demostrat que

està tan viva com a sempre ho ha estat.

Encara que havent naixcut en el sigle XIX, el R. P. Lluís Fullana i Mira (Benimarfull, Alacant; Espanya, 1871 – Madrit, Espanya, 1948), és una de les figures més representatives de la nostra idiosincràsia valenciana, además de ser una de les peces clau de la nostra dolça i benvolguda llengua valenciana.

D'ell es diu que es recorregué pràcticament tot el Regne de València, buscant totes les paraules, i totes les accepcions que eixes paraules pogueren tindre, a la mateixa vegada que s'encarregà de fer un exhaustiu estudi de la llengua

valenciana, estudis que ho dugueren a escriure diversos llibres al voltant de la llengua valenciana. Aixina des de 1903, publicà una sèrie d'obres com son: "**Observacions sobre l'anàlisis etimològich i fònich de la nostra llengua**", que tocaren tots els àmbits possibles de la nostra llengua valenciana, fins a que arribà a una de les seues publicacions esteles, editada en 1915 baix el títul; "**Gramática Elemental de la Llengua Valenciana**", impresa per Tipografia Domenech de València.

Esta gramàtica del Pare Fullana fon una de les primeres gramàtiques que podríem calificar de "modernes", i que fon àmpliament recolzada pels usuaris de la llengua valenciana del moment.

Pero no obstant d'això, el Pare Fullana continuà en la seua tasca d'estudiar i investigar, inclús recopilar, tot lo que es referia a la llengua valenciana, fent que tots els seus coneiximents es plasmaren de nou en una obra que seria fonamental per a la llengua valenciana, "**Ortografia Valenciana**". publicada per Imprenta Semana Gráfica, de València, en 1932 i reeditada en 1933. I, "**Gramàtica fonamental de la llengua valenciana**". Citada per l'Autor en Ortografia Valenciana.

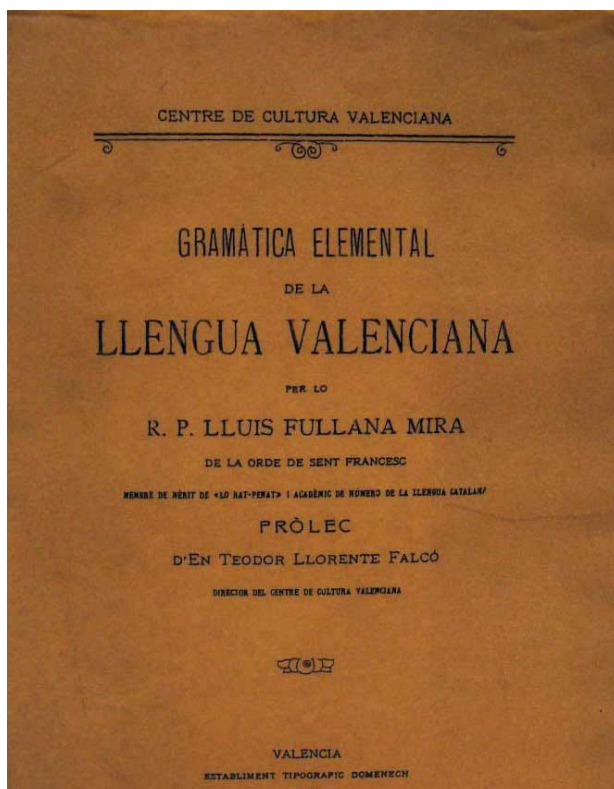

Figura 16

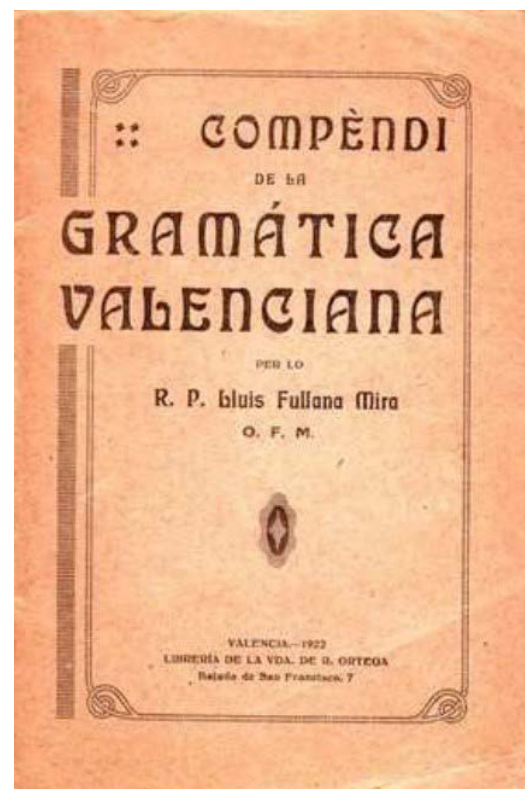

Figura 17

La citada “**Ortografia**” la publicà –reedità– just un any després de que feren publiques

les Bases d’Ortografia Valenciana o Nomes de Castelló (1932) unes «normes» ortogràfiques molt breus i senzilles, que poc tenen que veure en la nostra llengua puix són una mala adaptació de les normes catalanes que el IEC feu per al català en 1913. El R. P. Lluís Fullana i Mira les firmà però en condicionats i no les va seguir, es mes, com hem vist, reedità la seua Ortografia.

Ademés, com apunt històric imprescindible, he de dir que el Pare Fullana, fou el primer catedràtic de la llengua valenciana quan està tingué la seua càtedra inaugurada el 29 de gener de 1918 en l’Universitat de València, de la qual enguany, 2018, es celebra el seu cent aniversari; encara que esta càtedra fou suprimida, sempre hem de tindre l’esperança de que de nou es torne a instaurar, puix esta càtedra per dret li pertany a la llengua valenciana.

Ademés, també cal remarcar, com ja he citat adés, que el R. P. Lluís Fullana i Mira, fou acadèmic de la Real Acadèmia Espanyola, prenent possessió del seu càrrec, el dia 11 de novembre de 1928, sent memorable el seu discurs d’ingrés titulat, *Origen del valenciano y demás lenguas románicas*, que tingué la seua resposta en la que realisà l’acadèmic José Alemany y Bolufer (Cullera, Espanya, 1866 – Madrid, Espanya, 1934), el qual feu una ardua defensa de la llengua valenciana, que també era la seua.

I fins ací este chicotet treball que recorre alguns dels llibres més importants per a València i per a la llengua valenciana, puix d’ells, n’hi ha moltíssim més. Per citar alguns, no hem d’oblidar les doctes obres del doctor Arnau de Vilanova (Vilanova de Jiloca, Regne d’Aragó o València, 1240 – Gènova, Itàlia, 1311), **Antidotarium. Rondalla de rondalles** de Fra Lluís Galiana i Cervera, (Ontinyent, València; 1740 – 1771). **¡Desperta Ferro!** del Pare Joan Costa i Català (Palma de Gandia, Espanya, 1935 – València, Espanya, 2005). O escriptors que encara que no escrigueren en valencià, o casi no escrigueren en valencià, com Gaspar Aguilar (València, 1561 – Ibídem, 1623), o Vicente Blasco Ibáñez (València, Espanya, 1867– Menton, França, 1928), també aportaren la seua ploma per a dur a València a lo més alt de la literatura en tot lo món.

I com he dit en l'inici, hui en dia la llengua valenciana conta en innumera-
bles escriptors i escriptores que estan desenrollant la seua faena lliterària en valen-
cià, per a glòria i conreu de la llengua valenciana. Ademés, també contem en
grans editorials com L'Oronella i Mosseguello, entre unes atres, que estan fent
tot lo possible, i a vegades lo impossible, per ser els testics de les gran editorials
que han donat al món alguns dels millors llibres jamai escrits.

Bibliografia Llibres

- BUENO, Baltasar. *Breve historia de la llengua valenciana*, 1999.
- *Furs de València*
- UBIETO, Antonio. *La inmigración en la Valencia medieval*. 1979.
- Al-Tifasi. *Espargiment de cors*. s. XIII

Webs

- Associació d'Escriptors en Llengua Valenciana. (<http://www.aellva.org>)
- Biblioteca Sefarad (<http://www.bibliothecasefarad.com>)
- Classes de valencià. (<http://classesdevalencia.blogspot.com>)
- L'Enciclopèdia. (<http://www.lenciclopedia.org>)
- Lo Rat Penat. (<http://www.loratpenat.org>)
- Real Acadèmia de Cultura Valenciana. (<http://eee.racv.es>)
- Teresa Puerto Ferre (<http://www.teresafreedom.com>)
- Wikipèdia (varies entrades - <http://www.wikipedia.org>)

Articuls

- CABANES, Desamparados, “Repartiment i Antroponímia en la València del sigle XIII”
en *Revista de Filologia Valenciana*, Acció Bibliogràfica Valenciana, Valencia, 1998.
- “Utilitat i utilitació de l'antroponímia. Unes reflexions en veu alta”.

Imàgens

Figura 1. Pàgina 3. Els Furs del Regne de València.

Figura 2. Pàgina 4. Llibre del Repartiment.

Figura 3. Pàgina 6. Espargiment dels cors. Al-Tifasi.

Figura 4. Pàgina 6. Pàgina del la Bíblia Parva. Sant Pere Pasqual.

Figura 5. Pàgina 7. Dictorum Factorumque Memorabilium Libri IX. Valeri Màxim. Traduït per Fra Antoni Canals.

Figura 6. Pàgina 8. Trobes en Lahors de la Verge Maria Figura 7. Pàgina 9. L'Espill. Jaume Roig.

Figura 8. Pàgina 10. Pàgina del llibre Liber Elegantiarum. Joan Esteve

Figura 9. Pàgina 11. Llibre de las Alabanzas de las lenguas hebrea, griega, latina, castellana y valenciana. Rafael Martí de Viciania.

Figura 10. Pàgina 12. Pàgina del Tirant Lo Blanch. Joanot Martorell.

Figura 11. Pàgina 13. Vita Christi. Sor Isabel de Villena.

Figura 12. Pàgina 14. Epítome del origen y grandezas del idioma valenciano. Carles Ros Hebrera.

Figura 13. Pàgina 15. Los fills de la morta-viva. Constantí Llombart.

Figura 14. Pàgina 17. Apuntes para una gramática valenciana popular. José Nebot i Pérez

Figura 15. Pàgina 17. Discurs d'ingrés en la Real Acadèmia Espanyola (RAE). R. P. Lluís Fullana i Mira.

Figura 16. Pàgina 18. Gramàtica elemental de la llengua valenciana. R. P. Lluís Fullana i Mira.

Figura 17. Pàgina 18. Compendi de la Gramàtica elemental de la llengua valenciana. R. P. Lluís Fullana i Mira.